

De school op het Groninger platteland

DEEL II

Aflevering 66

Door
Jan Rittersma

De 19de eeuw is voor de onderwijsgeschiedenis een belangrijke eeuw geweest. Het is de eeuw, waarin de eerste Nederlandse schoolwet werd geboren. Het is een eeuw geweest waarin veel schoolstrijd is geleverd. De 19de eeuw zal bekend blijven als een tijdperk, waarin veel onderwijsvernieuwingen gerealiseerd konden worden. Kortom, een periode, waard om in dit verband beschreven te worden. Zo rond 1800 leeft Nederland in een bewogen tijdperk. Het zijn de laatste jaren van de eens zo roemruchte Re-

publiek en dan volgen de woelige jaren van de Franse overheersing van 1795-1815, waarna het samengaan van Noord- en Zuid-Nederland.

De Franse tijd bracht voor het onderwijs belangrijke vernieuwingen. Vooral omdat er toen scheiding kwam tussen kerk en staat en daaruit voortvloeiende, de staatsbemoeyenis met de school. De school werd voortaan een staatszaak. En weldra brengt de nieuwe eeuw ons nu de eerste Nederlandse schoolwet, die van 1801.

"HET ONDERWIJS IN DE VORIGE EEUW"

Deze eerste wet, van de hand van J.H. v.d. Palm, onze Agent-minister van Nationale Opvoeding, zette alle vroegere provinciale en plaatselijke reglementen aan de kant. Van boven af werden nu geregeld: het leerplan, het lesrooster, orde en tucht. Het minimum van verplichte leervakken was lezen, schrijven en de eerste beginselen van de rekenkunde, maar ook andere nuttige bezigheden werden naar behoeven en omstandigheden der jeugd en de vaderlandse behoeften der onderwijzers" gaarne aanbevolen. De vakken waren de "drieklassige school" waarin de leerlingen werden verdeeld, werden meer na, dan naast elkaar gegeven: Klas I in hoofdzaak het leren lezen; Klas II lezen, schrijven en wat hoofdrekenen en klas III lezen, schrijven, rekenen en de gronden der Nederlandse Taal.

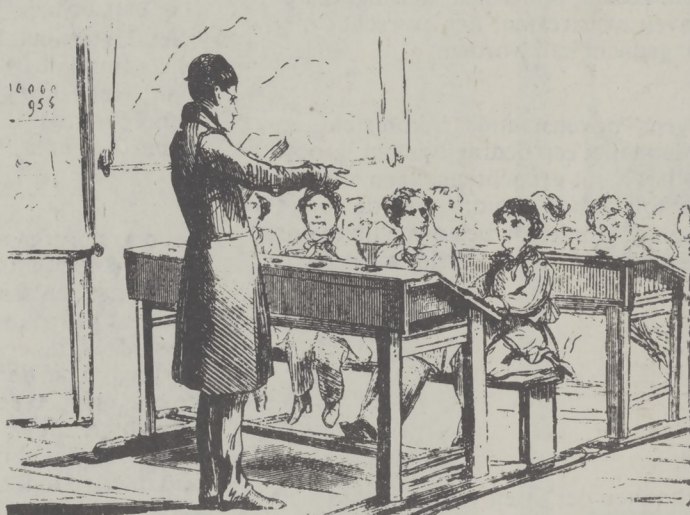
Het toezicht wordt opgedragen aan een 35-tal schoolopzieners. Dat het contact met kerk en godsdienst nog niet verbroken werd, blijkt uit het feit, dat 22 van deze schoolopzieners predikanten waren. Er zijn openbare scholen, die naast de schoolgelden namelijk de steun ontvangen van publieke kassen, dat wil zeggen gemeentekas of uit een nog op te richten schoolfonds en bijzondere scholen, bekostigd door bijvoorbeeld een diaconie, het Nut of door particulieren (kostscholen).

Het staat een ieder vrij een bijzondere school op te richten, maar de onderwijzers van alle scholen moeten geëxamineerd worden en een bewijs geven van voldoende algemene ontwikkeling.

De schoolwet van 1801 is bij de snelle wisseling van bestuur en staatsvormen in die dagen, geen lang leven beschoren geweest. Al in 1803 werd een nieuwe wet afgekondigd. Hierna volgde in 1806 de bekende en belangrijke wet van de bewaam Van den Ende. Deze wet heeft een halve eeuw het Nederlandse onderwijs beheerst. Door de wet van 1806 werd een scherpere scheiding gemaakt tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Het bijzonder onderwijs is nu niet meer openbaar, dat wil zeggen voor oprichting van een bijzondere school is toestemming nodig van de overheid. Deze belangrijke bepaling is de inzet geworden voor de vermaarde schoolstrijd in de 19de eeuw. Nadat bij de wet van 1857 de begerde vrijheid veroverd was, ging de strijd, die vooral ontstond na de liberale schoolwet van '78 (de scherpe resolutie van dr. A. Kuyper) meer om de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs. Een gelijkstelling die uiteindelijk door de wet van De Visser in 1920 werd verregen.

De wetgever van 1806, die hoogstwaarschijnlijk hoopte dat een hoofdzaak één school voor het gehele land mogelijk zou zijn en bovendien vreesde dat te veel aparte scholen het onderwijs onnodig duur zouden maken, huldigde het beginsel dat de openbare school een gemengde school zou moeten zijn, met onderwijs toegankelijk en geschikt voor iedereen. De wet van 1806 handhaafde de 3-klassige school. De onderwijzers werden verdeeld in vier rangen, maar voor de schoolhouders bestaand maar één rang. Bezitters van de laagste en van de derde rang mochten alleen maar dingen naar scholen in gehuchten en kleine plaatsen. Voor de tweede rang moest men behalve in lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal ook examen doen in geschiedenis en aardrijkskunde. Voor de eerste rang moest men minstens 25 jaar oud zijn en tevens "in begaafd van verstand uitblinken". Een minimum traktement kent de wet van 1806 nog niet: de inkomsten moeten zodanig worden geregeld, dat de meester een "toereikend bestaan vinde".

In verband met het rangenstelsel verzekerden de meer schoudergemeentebesturen zich dikwijls van knappe schoolmeesters. Terwijl bijvoorbeeld Borgercompagnie geen salarissen boven het schoolgeld verstrekten, gaf Nuis 60 en Helpman 110 gulden. Maar Siddeburen bood voor een derde ranger 150 en 't Zandt gaf zelfs 400 gulden en eiste derhalve een viersteranger. In plaatsen met rijke kerkvoogdijen ontving

Een schoollokaal uit het midden der vorige eeuw

de koster-schoolmeester toen en later tot diep in de 19de eeuw soms twee à driemaal zoveel als kerkdienaar dan als onderwijzer. Zo bleef — vooral hier in het noorden — menige school met zijn meester met zilveren koorden aan de kerk verbonden.

Om een en ander eens met een praktijkvoorbeeld te illustreren, nemen we u mee naar Middelstum, waar in het jaar 1838 een nieuwe schoolmeester werd gevraagd. U vindt dit opgetekend door K. ter Laan in z'n boek "Groningen voor een eeuw".

26 Maart 1838. Wegens eervol ontslag van den hoogbejaarden schoolonderwijzer W.R. Visser te Middelstum, tevens koster bij de Hervormde gemeente, organist en klokkenist aldaar, vacant. Sollicitanten zal de tijd van een vergelijkend examen nader worden aangekondigd, hetwelk zal worden afgenomen door den Unicus collator, baron Lewe van Middelstum, den burgemeester van Middelstum en den schoolopziener van het 3e district prov. Groningen, P. Hofstede de Groot. Sollicitanten moeten den tweeden rang bezitten en hebben de voorkeur, indien zij de beginselen van Fransch, Duitsch en muziek kunnen onderwijzen.

De oude heer Visser van Middelstum wordt in de eerste plaats schoolonderwijzer genoemd. Toch wel een verschil met de situatie vóór 1800. Toen waren het nog de koster, die daarbij schoolmeesters waren. Ze waren in de eerste plaats dienaren der kerk: koster, organist, klokkenluider, enz. Ze werden dan ook aangesteld door degene, die baas over de kerk was en dat was in veel gevallen de collator de "heer van 't dorp". Hij bezat het zogenaamde collatierrecht. De koster-schoolmeesters werden betaald met de opbrengst van "t kösterij-laand", dat wil zeggen, ze waren er boer bij. In de tijd, die er dan nog overschoot, waren ze ook de meesters van de niet al te leergrage jeugd, die ze met de plak regeerden.

Maar, meester Visser van Middelstum was schoolonderwijzer en daarnaast koster. Een belangrijke taakverschuiving. Hij was dus nog wel koster en ook schrijft hij op de borden in de kerk en is hij voorzanger of organist. Maar dat is voor de zondagen. In de week is hij schoolman en als hij de boerderij nog heeft aangehouden, dan heeft hij daarvoor zijn boer knecht, die 't werk voor hem doet en de gang van zaken regelt. Zo moest er dus in Middelstum een nieuwe meester wezen en dat had heel wat voeten in de aarde. Geen mens ter wereld is ooit zo geëxamineerd als de meester. En de aanstelling als nieuwe schoolman ging zeker niet zonder een examen. De onderwijzer was volgens de wet van 1806 gemeente-ambtenaar geworden: dat dus de burgemeester er bij was, is geen wonder. Er moest ook iemand bij zijn, die er verstand van had en dat was de schoolopziener, in dit geval professor Hofstede de Groot. En tenslotte was er dan nog de unicus collator, die alles over de kerk te zeggen had. De burgemeester en de schoolopziener moesten maar zien, dat ze een goede meester kregen, dat ging hem (baron Lewe) sinds de Franse tijd niet meer aan. Maar hij zou zorgen, dat er een flinke koster kwam en een goede voorzanger. Bekend is het verhaal van zijn collega's, die strepen over de weg trok. De proef die de nieuwe man moest afleggen bestond in het zingen van een psalm. De zanger stond voor het bordje in de kerk en de examinerator stond buiten en trok een streep over de weg. Zo ver kon hij de psalm nog goed horen. De gene, die de verste streep haalde, werd benoemd.

Niet dat dit in Middelstum gebeurd is en er staat ook niet bij wanneer het voorviel. Nee, bij deze gelegenheid ging het in Middelstum al heel anders toe: men moest er, zoals het in zo'n voornaam en vooruitstrevend dorp betaamde, een onderwijzer hebben van de tweede rang. Hoe het verder in Middelstum is gegaan is niet bekend. Wel weten we dat de onderwijzers toentertijd verschrikkelijk slecht werden bezoldigd. Ze waren eigenlijk geheel afhankelijk van de schoolgelden, die de ouders betaalden. Dit schoolgeld bedroeg zo omstreeks het midden van de vorige eeuw ongeveer 15 cent per kind per week, twee kinderen uit hetzelfde gezin betaalden 12½ cent, drie of meer kinderen elk 10 cent.

We schreven al, dat van overheidswege opzieners waren aangesteld om toe te zien op het onderwijs. Het waren eigenlijk onze eerste inspecteurs voor het onderwijs. De eerste schoolopzieners hier in het noorden zijn o.a. ds. Nieuwold, ds. Guyot, stichter van het doofstommeninstituut in Groningen, prof. Van Eerde en H. Wester. Voordat de opziener de school bezocht, was vooraf een gedrukte vragenlijst aan de school verzonden. De voornaamste vragen waren: Op welke wijze leert gij de kinderen de letters kennen? Volgt gij bij het noemen de oude geestelijke uitspraak of de zuiver Nederlands? (en dan volgen nog meer vragen over de goede toon, de leesstof, e.d.). Komen de leerlingen één voor één bij de lessenaar of leren zij bij klassen en afdelingen uit hetzelfde boek dezelfde les? Welke schrijfformen gebruikt gij en doet gij ook prijschrijven? Hebt gij ook opstellen van brieven, rekeningen, kwitanties, e.d. tot voorbeelden voor

de oudere leerlingen? Geeft gij ook onderwijs in rekenen en zingen? Laat gij alle psalmen zingen of doet gij een keuze, en zo ja, welke? Welke gebeden gebruikt gij op school? Doet gij ook aan bijbelse en vaderlandse geschiedenis? Onderwijst gij uw leerlingen opzettelijk in de Nederlandse spel- en taalkunde? Geeft gij ook enig aardrijkskundig onderricht?

Deze vragen geven ons tevens een beeld van de school in onderwijskundig opzicht in de vorige eeuw. Hoe dan ook, de schoolopzieners waren zeer belangrijke mensen in de onderwijswereld. De regering had aan hen geduchte steun en ze hadden een groot verantwoordelijkheidsbesef. Ze moesten immers leiding geven aan hen die de kennis uitzaaiden. Ze streefden er naar om van alle meesters inderdaad vakmensen te maken. Dikwijls had de schoolopziener iets vaderlijks over zich, soms iets van een autoritair, een enkele keer iets van een despoet.

Zo'n autoritair man was bijvoorbeeld schoolopziener Van Swinderen, die hier in het noorden zijn ambtsgebied had. Bij veel schoolmeesters was hij eerder gehaat dan geliefd. Veel schoolmannen zagen hem met schrik en beven komen.

Waar brengt men de visch mee naar de stad?		met de aak
Welke visch heeft geene schubben?		de aal
Hoe verkoopt men de olie, in het groot, bij de kan of bij het aam?		bij het aam
Wat zegt men als de bal den paal raakt?		aan
Welke dieren eten appels?		de a pen
Waar zit het koren?		in de aar
Eet de hond liever brood of een aas?		een aas
Waar rijdt men op schaatsen?		op het ijs

Bladzijde uit Nieuwold's „Spelend onderwijs“

Van Swinderen was een onderwijspaus. Zoals hij zei, moest het. En bovendien wilde hij graag geëerd worden. Als hij de school binnentrad, zongen de kinderen hem een welkomst-groet toe:

Dag Lieve Schoolopziener!
Gij bezoekt ons weer, wij zijn nu blij.
Gij houdt niet op te zorgen.
Wees welkom dan, o brave man!
Elk onzer zal zoveel hij kan
Uw zorgen dankend lonen! (bis)

En bij zijn vertrek klonk het:

Wij danken u voor 't onderrigt
dat gij ons geeft van onzen plicht
Wij zullen vlijtig leren. (bis)
Bezoek ons toch eens spoedig weer
Wij zien zo graag u, keer op keer.
Dag lieve Schoolopziener. (bis)

Boze tongen beweren dat schoolopziener Van Swinderen zelf de auteur van deze verzen moet zijn geweest. Hoe ging het in de vorige eeuw op de scholen toe? Wel, we laten eerst Itje Bakker aan het woord. Ze werd geboren in 1842 te Zuidwilde. Toevallig zijn enkele opstellen van Itje, die ze als schoolgaand meisje heeft geschreven, bewaard gebleven. In 1854 schrijft ze:

„Eene vertelling over de school die ik bezoek. De school die ik bezoek, staat te Zuidwilde aan den Kleiweg tegenover de kerk. Er zijn drie klassen in deze school, namelijk de eerste, de tweede en de derde klasse. Het onderwijs begint 's morgens te negen en eindigt te elf uren en des middags begint het te één en eindigt te drie uren. Er zijn jaarlijks vier vakantiën, namelijk paasch, pinkster, herfst- en kerstavantie. Schoolonderzoek is hier van dit jaar tot nog toe niet geweest. Jaarlijks hebben de kinderen feest of pret, hetwelk ook dit jaar weder heeft plaats gehad. In de derde klasse, waartoe ik behoort, worden de volgende leervakken onderwezen: lezen, schrijven, rekenen, zingen, geschiedenis, aardrijkskunde, vormleer en teekenkunst. Ik houd voornamelijk van het lezen en schrijven. In de school werken een hoofdonderwijzer en twee ondermeesters“.

Tot zover Itje.

Een goed huis gaat voor alles.

Moeder zegt:
„Ons huisje is wel klein,
„Maar vol gerijf en rein.“
Ik maak geen ge druisch
In mijn ouders huis.
Ik zit hier, zoet en stil.
En doe, wat Moeder wil.

Bladzijde uit een leesboek voor de volksschool.

BESLUITVERSJE.

Lieve kindren! leert met vlijt,
In uw' vroegent lentetijd;
Tracht naar wijsheid en naar deugd;
Dit is 't sieraad van de jeugd;
Dat u tevens hier op aard',
't Beste vergenoegen baart:
Hierdoor wordt gij voorbereid
Tot een zalige eeuwigheid.